

ความเป็นธรรมบนลำน้ำโขง

กลุ่มรักษ์เชียงของ
โครงการแม่น้ำและชุมชน
กรกฎาคม 2548

*มนุษย์สามารถที่จะพลิกแผ่นดิน ปิดกั้นแม่น้ำได้อย่างง่ายดาย
มนุษย์มีความพยายามควบคุมธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการที่เกินพออย่างไม่หยุดยั้ง
มนุษย์ล้มไปว่าสิ่งที่เขาได้กระทำลงไปนั้น มันกำลังทำลายสิ่งมีชีวิตบนโลกและชีวิตมวลมนุษย์
มีสิ่งเดียวเท่านั้นที่มวลมนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง
คือการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ*

.....

เมื่อความหมายของคำว่าพัฒนาถูกตีความว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก” ทรัพยากรธรรมชาติจึงถูกใช้งานอย่างแสนสาหัสเพื่อแปรเป็นเม็ดเงิน ตอบสนองต่อการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง แม่น้ำสายเล็กสายน้อยหลายร้อยสายในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ได้ถูกวางแผนพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการด้านพลังงาน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การขนส่งทางน้ำ อุตสาหกรรม ฯลฯ จากกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเงินและผู้มีอำนาจทางการเมือง ผ่านยุคสมัยการล่าอาณานิคมตะวันตก ยุคสมัยการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจของกลุ่มทุนข้ามชาติ ธนาคารโลก ธนาคารพัฒนาเอเชีย และในปัจจุบันกำลังตกอยู่ภายใต้กองเล็บอันแหลมคมของพญามังกร

วิถีชีวิตของประชาชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กว่าหกสิบล้านคน ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำสาขา เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเป็นธรรม จากการหาปลา การเกษตร การสัญจรทางน้ำ ฯลฯ ธรรมชาติได้สร้างให้คนลุ่มน้ำโขงได้แสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของแต่ละเผ่าพันธุ์

เกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเจตนาของการใช้แม่น้ำมุ่งสู่การตอบสนองระบบทุนนิยม เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2500 โดยความเคลื่อนไหวของสหประชาชาติ เพื่อวางแผนพัฒนาโดยการส่งเสริม สนับสนุน ร่วมประสานงาน ให้คำแนะนำ และควบคุมแผนงานสำรวจแม่น้ำโขงตอนล่าง และในระหว่างปี พ.ศ. 2513-2520 การดำเนินงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงได้หยุดชะงักลงเนื่องจากเกิดสงครามอินโดจีนพร้อมกับการถอนตัวออกจากคณะกรรมการแม่น้ำโขงของ กัมพูชา ลาว และเวียดนาม

ปี พ.ศ. 2533 ธนาคารพัฒนาเอเชียได้เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อแผนพัฒนาแม่น้ำโขงแทนคณะกรรมการประสานงานชั่วคราวในฐานะผู้สนับสนุนการพัฒนาพลังงานน้ำในแม่น้ำโขง และดำเนินโครงการต่อเนื่องในบทบาทการริเริ่มโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Greater Mekong Subregion) หรือ GMS โดยมีสมาชิกทั้งหมดจาก 6 ประเทศ คือ จีน พม่า ลาว ไทย และเวียดนาม โดยมีแผนพัฒนาด้านพลังงาน การคมนาคม การสื่อสาร การค้าขาย การท่องเที่ยว อุตสาหกรรม การเกษตร การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

และในปี พ.ศ. 2536 จีนเริ่มแสดงบทบาทอย่างเป็นทางการเสนอแผนความร่วมมือด้านเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เริ่มด้วยการเปิดเส้นทางเดินเรือขนาดใหญ่ในแม่น้ำโขง พร้อมกับการแต่งตั้งคณะสำรวจร่วมระหว่าง จีน พม่า ไทย ลาว เป็นที่มาของโครงการระเบิดแก่งและขุดลอกแม่น้ำหลานซาง-แม่น้ำโขง และในปี พ.ศ. 2538 จีน พม่า ลาว ไทย และเวียดนาม ได้ลงนามในข้อตกลงใหม่ในการจัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (The Mekong River Commission) แทนคณะกรรมการแม่น้ำโขง (The Mekong Committee) จากการผลักดันโดยธนาคารพัฒนาเอเชีย มีแนวคิดสำคัญคือ การนำน้ำจากแม่น้ำโขงมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มกำลัง ประโยชน์ที่กล่าวถึงคือ การสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า ซึ่งประมาณกันว่ามีกำลังผลิตได้ถึง 37,000 เมกะวัตต์

"ปัญหาของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เกิดจากปัญหาความยากจนซึ่งวิเคราะห์จากรายได้ที่เป็นตัวเงิน วิถีชีวิตการทำเกษตรของชาวบ้านแบบพออยู่พอกินที่มีมาแต่ดั้งเดิม เป็นตัวการสำคัญใน

การทำลายพื้นที่ป่าต้นน้ำ วิธีแก้ไขคือ ควบคุมการเพิ่มจำนวนประชากร และการพัฒนาแรงงานเข้าเมืองสู่ภาคอุตสาหกรรม” บทสรุปของธนาคารพัฒนาเอเชีย ภายใต้โครงการลดทอนความยากจนและการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมในเขตต้นน้ำไกลปืนเที่ยงของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Poverty Reduction and Environmental Management in Remote Watersheds in the Greater Mekong Subregion)

คณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission – MRC) เป็นหน่วยงานรัฐบาลระหว่างประเทศที่จัดตั้งขึ้นในประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ได้แก่ ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม มีเป้าหมายในการส่งเสริมและประสานความร่วมมือเพื่อผลประโยชน์ข้ามพรมแดนในทุก ๆ สาขา การพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการลุ่มน้ำและทรัพยากรอันเกี่ยวเนื่อง ตลอดจนความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนภายใต้วิสัยทัศน์ลุ่มน้ำโขงที่ว่า “เป็นลุ่มน้ำที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เป็นธรรมของสังคม สร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม” โดยการก่อตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขงถือเป็นก้าวอย่างของการสร้างความชอบธรรมในการจัดการลุ่มน้ำ ระหว่างรัฐบาล แต่ขณะเดียวกันก็ยังไม่สามารถสร้างความเป็นเอกภาพได้เนื่องจากประเทศจีน และพม่ายังไม่เข้ามามีส่วนร่วม แผนพัฒนาลุ่มน้ำถูกรอบงำโดยธนาคารพัฒนาเอเชีย และที่สำคัญประชาชนยังไม่มีส่วนร่วมต่อแผนพัฒนาลุ่มน้ำโขง กรรมการแม่น้ำโขงจึงเป็นเพียงแค่องค์กรตัวแทนของรัฐ ทำหน้าที่ตอบสนองและสร้างภาพความชอบธรรมต่อนโยบายการพัฒนา มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับประชาชนอย่างแท้จริง

บทเรียนที่แสดงความไม่ชอบธรรม เรื่องการปักปันเขตแดนไทย-ลาว ในอดีตประชาชนทั้งสองประเทศเคยใช้แม่น้ำร่วมกันอย่างสันติ กระทั่งในปี พ.ศ. 2436 ในยุคจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำโขง รวมถึงเกาะแก่งกลางลำน้ำโขงทุกแห่งให้แก่ฝรั่งเศส ตามสนธิสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส เป็นทางเลือกเดียวที่จะสามารถรักษาผืนแผ่นดินทั้งประเทศ ต่อมาได้มีความพยายามที่จะแก้ไขสัญญาบางประการ ซึ่งเคยตกลงไว้ในวันที่ 25 สิงหาคม 2409 ซึ่งมีเนื้อหาสาระที่ไทยต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องถูกบีบบังคับให้ปฏิบัติตาม กล่าวคือ ตามลำน้ำโขงที่ไม่มีเกาะแก่งให้ถือเอาร่องน้ำลึกเป็นเส้นเขตแดน ตามลำน้ำโขงที่มีเกาะแก่งแยกออกเป็นหลายสาย ให้ถือเอาร่องน้ำสายที่แยกใกล้ฝั่งไทยที่สุดเป็นเส้นเขตแดน และในกรณีที่ร่องน้ำอยู่ระหว่างเกาะกับฝั่งไทยต้นเขินจนเชื่อมเป็นแผ่นดินเดียวกัน ต้องให้ข้าหลวงใหญ่ ประจำแม่น้ำโขงพิจารณากรณีที่เกิดขึ้น การทำหน้าที่ของข้าหลวงใหญ่ต้องได้รับความเห็นชอบของสองประเทศภายหลังจากลาวได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส ปี พ.ศ. 2494 แนวพรมแดนไทย-ลาว ก็ยังไม่มีมีการเจรจาแก้ไขข้อตกลงเพื่อหาข้อยุติที่เป็นธรรม

แผนความร่วมมือพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน หรืออนุภูมิภาคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจของประเทศจีน พม่า ลาว และไทย ปฏิบัติการเชิงรุกจากประเทศจีน ส่งสัญญาณให้เห็นแผนเบื้องลึกในการควบคุมผลประโยชน์อย่างเบ็ดเสร็จ ด้วยการเอื้อประโยชน์ ระหว่างทุนต่อทุน และผลประโยชน์ระหว่างนักการเมืองที่มีอำนาจรัฐอยู่ในมือ สิ่งที่ประชาชนรับรู้ข้อมูลจากการโฆษณาของรัฐอยู่เสมอคือการพัฒนาเป็นผลประโยชน์ของชาติ ผลประโยชน์ระหว่างรัฐต่อรัฐ และประชาชนต้องปฏิบัติตามนโยบายของรัฐ ต้องยอมรับการพัฒนาไม่ว่ามันจะส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และทำลายรากฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่โหมกระหน่ำสู่ออนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในปัจจุบัน ความไม่เป็นธรรมเริ่มปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนลุ่มน้ำโขง โดยการสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ จากธนาคารพัฒนาเอเชีย แผนความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยรัฐบาลจีน จึงวางแผนสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงตอนบนจำนวน 8 เขื่อน คือเขื่อนมานวาน (Manwan) เริ่มเริ่มปั่นกระแสไฟฟ้าได้เมื่อปี 2539 และเขื่อนต้าเฉาซาน (Dachaoshan) สร้างเสร็จเมื่อปี 2546 และเขื่อนเสี่ยววาน (Xiaowan) ซึ่งได้เริ่มก่อสร้างตั้งแต่เดือนมกราคม 2545 มีขนาดสันเขื่อนสูง 292 เมตร คาดว่าจะเป็นเขื่อนที่ใหญ่ที่สุดในโลก อีก 5 เขื่อนอยู่ในแผนการก่อสร้างต่อเนื่อง ข้อมูลผลกระทบต่อประชาชนผู้ยากไร้ที่ต้องอพยพจากถิ่นฐานดั้งเดิม ระบบนิเวศน์ที่ถูกเปลี่ยนแปลงหรือถูกทำลาย ในประเทศจีนถูกจำกัดด้วยเหตุผลทางการเมือง การตัดสินใจสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงตอนบน โดยไม่สนใจว่าจะเกิดอะไรขึ้นต่อประเทศในแม่น้ำตอนล่างเพราะแม่น้ำโขงตอนบนคือแม่น้ำหลานชาง

จีนเสนอแผนการปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือ โดยให้เหตุผลว่า แม่น้ำโขงมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาเส้นทางคมนาคม ต้นทุนต่ำ และพัฒนาเพื่อรอคอยการสร้างถนนให้แล้วเสร็จ การพัฒนาโครงการดังกล่าวเป็นความร่วมมือที่แฝงไปด้วยผลประโยชน์ระยะยาว และการตกลงเรื่องการสำรวจร่วม การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงตอนบน เป็นการตกลงโดยรัฐบาล 4 ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย และลาว มิได้มีการหารือกับประเทศ กัมพูชา และเวียดนาม ประชาชนในลุ่มน้ำโขงมีอาจล่วงรู้แผนการดำเนินการและไม่สามารถรู้ชะตากรรมของตนเองว่าจะเกิดอะไรขึ้นภายหลัง

ความพยายามของประชาชนลุ่มน้ำโขงเพื่อเรียกร้องให้เกิดความเป็นธรรม ต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในแผนพัฒนาลุ่มน้ำโขง เป็นไปอย่างยากลำบากด้วยปัจจัยที่ซับซ้อนหลายด้านและแนวคิดพื้นฐานการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับหลักการของความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์ มิได้เรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติอย่างเข้าใจ ประชาชนขาดโอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเมืองในประเทศไม่มีความเป็นธรรม การเมืองระหว่างประเทศก็มุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ ตลอดจนถึงการพัฒนาเทคโนโลยีอันทันสมัยเพื่อการควบคุมธรรมชาติ

ประชาชนจีนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนไม่มีสิทธิแสดงความคิดเห็นและเรียกร้องขอความเป็นธรรม ต่อการแก้ปัญหาจากรัฐเท่านั้น ประเทศพม่าการกดขี่ข่มเหงกระจายไปทั่วแผ่นดินลุ่มน้ำโขง ไม่มีเสรีภาพสำหรับชนกลุ่มน้อย ประชาชนไทยเรียกร้องให้มีการทบทวนแผนการระเบิดแก่ง ขุดลอกแม่น้ำโขงภายใต้แผนการปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือ พี่น้องลาวที่รับทราบข้อมูลบางส่วนมีความคิดเห็นเช่นเดียวกัน แต่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นต่อรัฐบาลของตนเองได้ ประชาชนกัมพูชาเรียกร้องขอความเป็นธรรมต่อการทำประมงในโตนเลสาบ เนื่องจากปัญหาการผูกขาดสัมปทานการประมงโดยรัฐและกลุ่มทุน เวียดนามแสดงความวิตกกังวลต่อการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงตอนบน และการระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือขนาดใหญ่ พวกเขาเกรงว่าจะเกิดการผันผวนของกระแสในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง และนำไปสู่การสูญเสียแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์ที่เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของประเทศและโลก

เมื่อทรัพยากรธรรมชาติถูกมองจากมนุษย์ว่าต้องมีการจัดการเพื่อสนองตอบต่อการพัฒนาอย่างถาวร ห่างจากความเป็นจริงที่มนุษย์ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติ หากเราต้องการเห็นความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ และเมื่อใดก็ตามที่มีโครงการพัฒนาแล้ว ต้องส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ข้อกล่าวอ้างพื้นฐานที่ว่าพัฒนาย่อมมีข้อดีและมีผลกระทบ การพัฒนาจะเกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ คนส่วนน้อยต้องเสียสละ หรือการพัฒนาเป็นผลประโยชน์แก่ประเทศชาติ ประชาชนต้องเสียสละ ไม่สามารถที่จะเป็นบทสรุปที่เป็นธรรมได้ เพราะสิ่งที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเป็นความต้องการของนักลงทุน ที่ไม่เคยสอบถามความคิดเห็นของคนที่ต้องเสียสละ มิได้มองเห็นว่ามนุษย์มีความเท่าเทียมกันในฐานะสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งบนผืนแผ่นดินของโลก มีความรู้สึกนึกคิดที่มีโครงสร้างพื้นฐานเดียวกัน เพียงแค่โอกาส ความพยายามของการเรียนรู้ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเท่าที่แตกต่างกัน และเมื่อใดก็ตามที่นโยบายรัฐ กล่าวอ้างว่าประชาชนต้องเสียสละสนองตอบต่อการพัฒนา เพื่อผลประโยชน์ของชาติโดยมีกลุ่มทุนอยู่เบื้องหลัง โครงการพัฒนาที่จะเกิดผลกระทบแก่คนยากคนจนของประเทศ รัฐต้องนิยามคำว่าชาติให้ชัดเจนว่าหมายถึงอะไร

ความเป็นธรรมบนลำนน้ำไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ หากเรายังไม่หลุดพ้นจากการครอบงำจากกลุ่มทุนจากตะวันตก กลุ่มทุนภูมิภาค ภายใต้แผนความร่วมมือทางวิชาการ แผนความช่วยเหลือด้านการลงทุน เพื่อการพัฒนาที่สวยหรู และความเป็นธรรมไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน หากการดำเนินการใด ๆ ก็ตาม ประชาชนไม่มีส่วนร่วม มีสิ่งเดียวเท่านั้นที่จะเป็นการเริ่มต้นในการสร้างความชอบธรรมในลุ่มน้ำโขง คือการล้มล้างเขตแดนระหว่างประเทศ มอบเสรีภาพทางความคิดให้แก่ประชาชน สร้างจิตสำนึกกร่วมว่าเป็นแม่น้ำเดียวกันที่สร้างวัฒนธรรมที่ดงามอันหลากหลาย และสร้างข้อตกลงร่วมอย่างเป็นเอกภาพในการดำรงชีวิตและการปกป้องแม่น้ำสายเดียวกัน สุดท้าย คือปลดปล่อยแผนพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ยุติกระแสโลกาภิวัตน์อย่างสิ้นเชิง